

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Факультет міжнародних відносин, політології та соціології

Кафедра політології

Дипломна робота

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»

на тему:

«Меморіальна політика країн Східної Європи в епоху Пост-Правди»

«Memorial policy of Eastern European countries in Post-True period»

Виконав: студент IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки
6.030104 – «Політологія»

Сокоринський Володимир Олегович

(прізвище, ім'я, по-батькові)

Керівник Узун Ю.В., канд. політ. наук, доцент

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали, підпис)

Рецензент Шевчук М.А., канд. іст. наук, доцент

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рекомендовано до захисту на:

засідання кафедри

«___»_____ 2019 р.

Протокол №

Завідувач кафедри

д.філос.н., проф. _____ Попков В.В.

Захищено на засіданні ЕК №

«___»_____ 2019 р., протокол №

Оцінка _____ / _____ / _____

Голова ЕК

д.філос.н., проф. _____ Попков В.В.

ЗМІСТ

Вступ.....	3с.
Розділ І. Науково-теоретичні та методологічні засади дослідження «історичної політики» як політичної інструменталізації пам'яті в епоху Пост-Правди.....	6с.
1.1. Історія досліджень «меморіальної політики»: епістеміологічні та гносеологічні проблеми.....	6с.
1.2. Особливості науково-теоретичного розвитку досліджень «історичної політики» в країнах Східної Європи.....	12с.
1.3. Методологія аналізу формування «історичної політики».....	15с.
Висновки до першого розділу.....	22с.
РОЗДІЛ ІІ. «Історична політика» : від ідеї до інституалізації в країнах Східної Європи.....	23с.
2.1. Ідея та завдання історичної політики.....	23с.
2.2. Меморіальне законодавство в країнах Східної Європи.....	30с.
2.3. Інституціоналізація політики пам'яті країн Східної Європи.....	45с.
Висновки до другого розділу.....	52с.
РОЗДІЛ ІІІ. Знаково-символічні практики в системі розвитку історичної політики в країнах Східної Європи.....	53с.
3.1. Практики комеморації та формування меморіальної культури в контексті війн ідентичності.	53с.
3.2. Знаково-символічна репрезентація меморіальної культури	59с.
3.3. Інструменталізація «політики пам'яті» та політичні наслідки	65с.
Висновки до третього розділу.....	70с.
Висновки.....	71с.
Список використаних джерел та літератури.....	78с.
Додатки.....	98с.

Вступ

Постановка та актуальність проблеми. Шістнадцять років тому в 2002 році історик Святослав Каспе в статті «Імперія під ударом. Кінець дебатів про політику і культуру», перебуваючи під враженням подій 11 вересня, написав, що Світ, який в нинішньому стані матеріалізований як «сфера імперського володіння Західної цивілізації», що легітимізує себе як універсальний, хоча і неоднорідний «простір без кордонів», вперше зіткнувся з «внутрішнім партизаном», що прагне свободи»[55]. Слідуючи логіці С. Хантінгтона, С. Каспе передрік «кінець дебатів про політику і культуру і початок боїв – оскільки і політика, і культура, знову підключені до сфери абсолютних цінностей і через них тісно пов'язані, будуть відтепер полем бою, на якому вирішиться доля майбутнього». Все це, означає зростання культурних, знаково – символічних форм геополітичної та політичної боротьби, ведення боротьби у формі застосування «жорстких процедур ідентифікації «своїх» і «чужих» (для визначення межі дії політкоректності); проведення «політики скорочення... плюралізму, релятивізму і терпимості», «прагнення... увігнати в рамки стандартів», «радикальне урізання маргінальних, автономних від центрального ціннісного комплексу культурних просторів, в яких було можливо комфортне існування в режимі «ні нашим, ні вашим».

Здійснення передбаченого не змусило себе чекати. За останні півтора десяти років проекти просторової реструктуризації все активніше стрясають світову архітектуру, спираючись на механізм меморіальної індустрії.

Східноєвропейський цивілізаційний Лімітроф виявився в епіцентрі перетворень як найбільш постраждалий від проектів «універсального» устрою, нав'язуваних в останнє століття [16]. У підсумку, ряд східноєвропейських країн, рухомі тінями свого «Великого минулого», критикують «універсальну культуру» і бавляться націоналістською популістською політикою побудови «нового регіонального централізму».

Регіональні провокації, по-дитячому збудований шантаж, апеляції до статусу «жертви історії» пояснюється реальною економічною залежністю і пошуком уваги імперського центру, і є не такі нешкідливі, як демонструє сам центр, який підкреслює контрольованість процесів, що відбуваються. Адже йдеться про підбурювання до територіально-політичної реконструкції в межах великих регіонів, йдеться про реанімацію етноконфесійних, етнолінгвістичних та етнополітичних протиріч.

Метою дослідження є аналіз формування та розвитку сучасної меморіальної політики країн Східної Європи в епоху Пост-Правди та оцінка соціально-політичної стабільності європейського простору з урахуванням активності неконтрольованої меморіальної індустрії в країнах Східної Європи, які здійснюють культурні провокації в умовах кризи глобального центру і незрозумілості ціннісної єдності сучасної архітектури світового порядку.

Завданнями дослідження є

1. реконструкція історії досліджень «меморіальної політики»: епістемологічні та гносеологічні проблеми;
2. встановлення особливостей науково-теоретичного розвитку досліджень «історичної політики» в країнах Східної Європи;
3. дослідження методології аналізу формування «історичної політики»;
4. визначення ідеї та завдань, причин виникнення історичної політики;
5. дослідження меморіального законодавства країн Східної Європи;
6. аналіз інституціоналізації політики пам'яті країн Східної Європи;
7. дослідження формування меморіальної культури;
8. встановлення форм знаково-символічної репрезентації меморіальної культури і політизації питань регіонально-просторової реконфігурації.
9. визначення політичних наслідків інструменталізації «політики пам'яті».

Об'єктом дослідження є меморіальної політики країн Східної Європи в епоху Пост-Правди. Предметом дослідження є формування та розвиток інституційної та структурно-функціональної основи сучасної меморіальної політики країн Східної Європи в епоху Пост-Правди.

Методологічною основою дослідження є поєднання спектру теоретико-методологічних *підходів* («модерного», з його «об'єктивацією» та «формалізацією», та постмодерного, з його «реконструкцією», «дешифруванням», «інтерпретацією» як форм аналізу) та *принципів* (системності, історизму, плюралізму розгляду проблеми; послідовності та логічності викладу; верифікованості представлення результатів).

У дослідженні використано загальнофілософські, загальнонаукові, політологічні *методи*. З числа загальнофілософських методів використані методи аналізу даних та аналізу експертних оцінок, опису та пояснення, синтезу, абстрагування, індукції та дедукції. З загальнонаукових методів застосовувалися історичний, порівняльний, інституційний, структурно-функціональний, політико-аксіологічний методи. Для збору та опрацювання матеріалів застосовувалися методи: вивчення документів, івент-аналіз, кейс-стаді. Емпіричною базою дослідження є нормативно-правові акти, документи органів влади, публікації електронних засобів масової комунікації (ЗМК), експертні оцінки. У роботі використані матеріали соціологічних опитувань, статистичних даних,

З'ясовані конкретні результати, які **визначають наукову новизну дослідження**. *Вперше* : 1) було проаналізовано значення конкуренції дискурсів «Модерну» та «Постмодерну» на процес політизації історії та формування сучасної меморіальної політики в країнах Європи; проаналізовані епістеміологічні та гносеологічні проблеми історії досліджень меморіальної політики; систематизовані напрацювання вітчизняних та східноєвропейських вчених; 2) запропоновані авторське бачення процесів розвитку меморіальної політики в країнах Східної Європи в епоху Пост-Правди та оцінка соціально-політичної стабільності європейського простору з урахуванням активності неконтрольованої меморіальної індустрії в країнах Східної Європи.

Структура роботи складається з вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Соціально-політичні трансформації рубежу ХХ-ХХІ століть, які обумовили феномен «прискорення часу» через посилення інерції змін (що унеможливило стабільність та характеризується масштабним виштовхуванням минулого, яке все більш віддаляється) зруйнували єдність історичного часу – лінію, що з'єднувала минуле з сьогоденням і майбутнім. Цей процес створює, з одного боку, ефект автономізації сучасного від непрозорого для нас минулого, а з другого боку, актуалізує рефлексію щодо самоусвідомлення себе в історії, що в свою чергу, створює ефект акумуляції пам'яті та гіпертрофії її значення в процесах персональної та колективної ідентифікації.

Отже, нова актуальність пам'яті пояснюється розривом історії, коли минуле перестало бути гарантією майбутнього, а пам'ять виконує інструментальну роль рушійної сили, чинника мобілізації, що формує майбутнє.

Дійсно, сучасність демонструє, що епоха дискурсу про політику і культуру закінчилася, і почалася епоха боїв за історію. Тепер, і політика, і культура виступають полем бою, на якому здійснюється гібридна війна і на якому має вирішитися доля майбутнього.

На процес політизації історичної пам'яті та формування меморіальної політики в країнах Європи досі впливає конкуренція дискурсів «Модерну» (з його логікою Вестфальської епохи – логікою «територіалізації», «націоналізації», «етатизації», «уніфікації» та «гомогенізації» з метою «колективного єднання») та «Постмодерну» (з протилежною логікою розвитку політичного як «демократичного», «деетатизованого», «децентралізованого», «культурно та політично гетерогенного»), актуалізована на рубежі ХХ-ХХІ століття.

В той час як суспільства країн Європи переживали пік ліберального дискурсу «Постмодерну», який підкреслював революційне значення руйнації тоталітарної радянської системи, а великі ліберали ХХ століття (Е. М. Хайдеггер, Ж. Дерріда, Ж. Ф. Ліотар, М. Фуко, Дж. Ваттімо, Е. Карр, Л. Февр, П. Нора, А. Ассман, Я. Ассман, С. Солженіцин, М. Гефтер та інші) здійснювали «пере-

осмислення», «інтерпретацію», «дешифрування», «деконструкцію» тотальних метатеорій ХХ століття, в новоутворених державах-націях почався процес Неомодерну, який сьогодні називають процесом Пост-Пост-Модерну.

Країни Східної Європи, де внаслідок емансипації колишніх «меншин», для яких відвоювання власного минулого стало необхідною складовою утвердження власної національної ідентичності, опинилися стиснутими контрверсіями власного майбутнього: *Постмодерною версією* подальшого розвитку (детериторіалізованого, денацифікованого, децентралізованого) в межах концепції «Європи регіонів» в ЄС та *Нео-Модерною версією* подальшого розвитку в межах реформованого ЄС (і напрямом такого реформування ЄС демонструє діяльність Вишеградської четвірки).

Прихильники Неомодерну, зацікавлені у відновленні та конструюванні національної історії, вже в середині першого десятиліття ХХІ ст. виступили з критикою надмірної захопленості сповіданням цінностей гетерогенності, мультикультуралізму, в науці – це проявилось критикою надмірної емпіризації досліджень та критикою відсутності метатеорій, метанаративів, наукових стандартів. Свобода історії та плюралізм наративів епохи Постмодерну були поставлені під сумнів з позицій епістеміологічної та гносеологічної цінності.

Кризова ситуація виявилася пов'язаною з, одного боку, критикою політики пам'яті в Західній Європі (на що вказує відома «Відозва з Блуа» 2008 року) та з, другого боку, з державною інституалізацією меморіальної політики в Східній Європі. Гуманітарна криза була викликана дискурсом щодо «історичної правди», епістемологічної цінності історії, девальвації об'єктивності фактів перед здатністю емоційного переконання. Суть кризового дискурсу виражає поняття «Пост-правда», яке застосовується прихильниками Неомодерну для підкреслення негативних наслідків Постмодерну, метою якого було переосмислення Історії (в її монопольній версії) як епістемологічного, тобто достовірного та об'єктивного знання.

Відтак, для забезпечення об'єктивності результатів дослідження обраної проблематики важливим стає методологія аналізу формування «історичної по-

літики». Виходячи з того, що питання «історичної політики» виникло у ХХ столітті, то на даний момент актуальним постає міждисциплінарний напрям дослідження з врахуванням дескриптивного, історичного, порівняльного, інституційного, структурно-функціонального, психологічного, культурологічного підходів до вивчення проблематики. Найгострішим питанням стає уніфікація та стандартизація понятійно-категоріального апарату, виходячи із особливостей та розбіжностей мов Східної Європи та світової практики.

Аналіз досліджень, вказує на різнотлумачення та дискурсивність авторських положень щодо процесу формування колективної пам'яті:

-одні й ті ж автори, в залежності від контексту оцінюваних подій, схильні вважати формування політики пам'яті «державною» стратегічною («геополітичною») справою, і, одночасно, процесом «самостворюваним» внаслідок історичного дискурсу.

-одні автори підкреслюють, що «історична політика» – це «цілеспрямоване конструювання / застосування в політичних цілях «історичної пам'яті», а інші, що це результат «засвоєння і присвоєння колективною пам'яттю наративів, створених історичним дискурсом».

-для одних авторів «історична політика» є частиною «політики пам'яті» (це демонструє інструментальний підхід до історії як «конструйованої цілісності фактів» під політичні цілі держави), а для інших «політика пам'яті» є «функціональною частиною» історичною політики (це демонструє більшу повагу до епістеміологічної цінності історії).

Поняття «*меморіальна політика*» є поняттям з амбівалентною аксіологічною оцінкою, що посилюється контекстуальними підходами щодо завдань цієї політики в контексті «*історичної політики*», якою є цілеспрямоване конструювання та практичне застосування в політичних цілях «історичної пам'яті» та інших форм колективних уявлень про минуле і його репрезентацій – в тому числі професійної історіографії.

Термін «*історична політика*» частково збігається з поняттям «*меморіальна політика*» чи «*політика пам'яті*», але охоплює ширше коло завдань, зок-

рема: - здійснення *ідеологічної (ін)доктринації* суспільства в сфері історичної свідомості та колективної пам'яті;

- заповнення «білих плям» в історії, «відновлення історичної справедливості» шляхом впровадження офіційного політико-правового та кримінального засудження за посягання на життя, права та свободи людей чи груп;

- реконструкція послідовності історії, «віктимізація» чи «героїзація» національної історії з метою забезпечення «національної консолідації»;

- здійснення контролю за суспільством, легітимізації популістської влади, в умовах відсутності реальних політичних програм розвитку;

- скандалізація політичних процесів;

- поширення дифамації – поширення інформації, що порочить репутацію;

- застосування афірмації – ретрансляції та дуплікації позитивних установок (афірмацій) для витіснення негативних думок, критичного мислення;

- запровадження дискримінації – демонстрації відмінності чи переваг, виключення та обмеження, що заперечує право на рівність;

- формування / репрезентація / поширення гранднаративу в шкільній освіті, медійному дискурсі, кінематографі з метою відновлення національної єдності, шляхом гомогенізації культури, уніфікації «колективної» пам'яті;

- формування ідеї «колективної відповідальності» за історичні події;

- здійснення колективної мобілізації; формування суспільно значущих образів ідентичності, що реалізуються в ритуалах, символах, святах і дискурсі;

- забезпечення «естетизму історії» (вдячного ставлення до історичних пам'яток) , тобто забезпечення інтеграційної функції комеморації.

Отже, *«історична політика»* це свідоме і цілеспрямоване використання історії як інструменту політичної боротьби, а *«меморіальна політика»* є сукупністю дій, спрямованих на формування та відтворення ідентичностей, організація «ритуалів» / «пригадування» / «збереження пам'яті» / «забуття» / «інтерпретації» / «прийняття» певних подій / етапів в колективній історії.

Меморіальна політика, як і історична політика може розрізнятися *«за масштабами»* (мати «всесвітній», «континентальний», «державний», «регіональ-

ний», «місцевий», рівні); за «функціями (збереження, відтворення, вшанування пам'яті; демонстрація зразків поведінки; окреслення програм розвитку держави, мобілізація суспільства).

Меморіальна політика в політичному процесі виступає і об'єктом, і засобом політичного впливу, інструментом трансформації політичних цінностей, ідеологічних установок.

Процеси діджиталізації, «масовізації» процесів «винайдення» традицій створили фундамент для формування «масової / колективної свідомості», уможливили інструменталізацію «історичної та меморіальної політик», ведення «гібридної війни».

При цьому, держава, залишаючись потужним гравцем у сфері історичної політики, втратила монополію на право розпорядження минулим в інтересах сьогодення. Сучасна історична політика – це поле зіткнення інтересів і публічного з'ясування стосунків різних громадських та політичних акторів: державних інститутів, партій, організацій і рухів, релігійних спільнот, груп інтересів.

Отже, історична політика має завданням акумулювати населення на участь в політичних процесах шляхом постійній актуалізації емоційних переживань з приводу подій минулого і «заради майбутнього».

Формування історичної та меморіальної політик в країнах Східної Європи обумовило створення комплексу їх політико-правового регулювання (від Конституційних положень до норм Кримінальних та Адміністративних Кодексів). Моделі суспільної пам'яті, які виробляються європейськими державами відрізняються з огляду на історичні умови їх формування, суспільні потреби, яким вони відповідали, проте характерною особливістю сучасного етапу в умовах інтеграції в ЄС та глобалізації, простежується певна уніфікація / стандартизація запровадженої «меморіальної політики», на це вказує низка резолюцій ПАРЕ щодо підвищення обізнаності про Голокост, про забезпечення заходів з ліквідації спадщини колишніх тоталітарних систем, запровадження засудження злочинів тоталітарних режимів, забезпечення криміналізації злочинів тоталітарних режимів.

літарних режимів. В ЄС створюються програми, як «програма пам'яті про тоталітаризм», закріплена у стратегії «Європа для громадян» на 2014-2020 роки.

Розробка меморіального законодавства та криміналізація його порушень обумовлюють створення спеціальних інститутів, комісій, комітетів, метою яких є впровадження історичної та меморіальної політики. В більшості країн Східної Європи така інституціоналізація меморіальної політики відбулася на початку XXI століття.

Утворені державні інститути здійснюють вироблення та поширення загальнодержавного стандарту колективної національної пам'яті, все частіше публічно артикулюють контраверсійні питання національних історій, що негативно впливає на міждержавні відносини. Втім, існування в «єдиній Родині-Європейському Союзі» дає надії на мирне вирішення цих питань, хоча і не такі міцні, як очікується, на що вказує відомий конфлікт країн ЄС пов'язаний з неможливістю написати єдиную історію Європи.

Встановлення єдиних метанаративів та завдання їх репрезентацій актуалізує інструменталізацію меморіальної політики шляхом запровадження знаково-символічних практик, практик комеморації, завданням яких є залучення носіїв індивідуальних наративів до «колективного зразка». Взаємна інфільтрація індивідуальної та колективної пам'яті постає основою комеморативної практики, умовою трансляції культурного зразка, природним результатом емоційного та меморіального конформізму членів спільноти. Досвід антропологічних досліджень демонструє, що такий конформізм полягає в ініційованій лідерами групи домовленості всіх членів суспільства щодо того, що варто забути а, що слід пам'ятати, постійно відтворювати в ході ритуально-церемоніального діяльності. Комеморація (а за Е. Хобсбаумом «винайдена традиція» – сукупність суспільних практик ритуального або символічного характеру, які зазвичай регулюються за допомогою явно або неявно визнаних правил; метою її є впровадження цінностей і норм поведінки, а засобом досягнення мети – повторення зберігає практичну ефективність своєї дії за умов збереження її колективного характеру; емоційності; сакральності; ретроорієнтованості; штучності; контра-

стності; повторюваності; граничності консерватизму; фіктивності (міф з минулого знаходить форму міфу в сьогоденні).

Впровадження комеморативного ритуалу передбачає заміну спонтанної пам'яті комеморативними сімулякрами – меморіалами (інституалізованими формами демонстрації пам'яті – архіви, річниці, святкування, промови, пам'ятники, тощо) або «місцями пам'яті» (неінституалізованими формами демонстрації пам'яті – «пригадування», «згадування»).

Запровадження комеморативних сімулякрів як знаково-символічних форм меморіальної політики відбувається шляхом підключення до цього процесу ЗМІ, кіноіндустрії, написанням підручників, створенням меморіальних комплексів, зміною топонімічної основи географії.

У посткомуністичній/постсоціалістичній Східній Європі, де метанаративом виступає засудження «тоталітаризму», «комунізму», «націонал-соціалізму», «нацизму» і де унормовується процес декомунізації, «десоветізації», люстрації, разом із цим поширюється архаїчні образи «Великого минулого» Східноєвропейських націй, такі як образи «Великої Румунії», «Великої Угорщини», «Великої Польщі», ідеї «уніонізму», «Полонії та Східних Кресів», «Четвертої Речі Посполитої», «Тримор'я» та інші, які демонструють активність неконтрольованої меморіальної індустрії в країнах Східної Європи, які здійснюють культурні провокації в умовах кризи глобального центру і незрозумілості ціннісної єдності сучасної архітектури світового порядку.

Список використаних джерел і літератури

1. Анкерсмит Ф. Нарративная логика: Семантический анализ языка историков. Пер. с англ. О. Гавришиной, А. Олейникова. Под науч. ред. Л. Б. Макеевой. М.: Идея-Пресс, 2003. 360 с.
2. Антибандеровский» закон. Как мир критикует Польшу. *Корреспондент.NET*. 2018. 12 лютого. URL : <https://korrespondent.net/world/3939937-antybanderovskiy-zakon-kak-my-r-krytykuet-polshu> (дата звернення 23.01.2019)
3. Артог Ф. Какова роль историка во все более презентистском мире. *Журнал «Гэфтер»*. 15 березня 2013. URL : <http://gefter.ru/archive/8000> (дата звернення 20.03.2019)
4. Артог Ф. Типы исторического мышления: презентизм и формы восприятия времени. *Журнальный зал*. 2004. URL : http://magazines.russ.ru/oz/2004/5/2004_5_18.html (дата звернення 12.02.2019)
5. Артюх В. Зміст поняття історична пам'ять на тлі українських реалій. Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення: Матеріали міжнародної наукової конференції (10–12 травня 2007 року). Суми, 2007. Ч. II. С. 113–117.
6. Арьес Ф. А. Время истории ; Пер. с франц. и при меч. М. Неклюдовой. – М.: ОГИ, 2011. 304 с. URL : http://www.pseudology.org/History/Ares_Vremya_Istorii2.pdf (дата звернення)
7. Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. 328 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1787710/> (дата звернення 15.10.2018)
8. Ассман А. Новое недовольство мемориальной культурой; Пер.с нем. Б.Хлебников. М.: Новое литературное обозрение. 2016. 232 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/2032535/> (дата звернення 20.10.2018)
9. Ассман А. Трансформации нового режима времени; Пер. с англ. В. Кучерявкина под ред. А. Скидана. *НЛО*. 2012. № 116. С. 16–31. URL : <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4.html> (дата звернення 16.11.2018).

10. Ачкасов В. О. Роль «історичної політики» в формуванні російської ідентичності. *Журнал соціології та соціальної антропології (ЖССА)*. 2015. №2(78). С.181-192. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-istoricheskoy-politiki-v-formirovanii-rossiyskoj-identichnosti> (дата зверення : 09.04.2019).
11. Бабка В. Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні: дис. ... канд. політ. н. за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. – НПУ ім. М. Драгоманова, Київ, 2017. 222 с. URL:https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Babka.pdf (дата зверення 22.01.2019)
12. Баранов Н. Н.«Места памяти»: успешная реконструкция в европейском издательском проекте. *Известия Уральского федерального университета. Сер. 2. Гуманитарные науки*. № 3. С. 273–280. URL : <https://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia2/article/view/1592/1465> (дата зверення 10.02.2019).
13. Барциц И. Доктрина Конституционного патриотизма : Европейский вызов и российская перспектива (К 20-летию Конституции РФ). *Государство и право*. 2014. №1. С. 5-16. URL : <https://www.academia.edu/8077437/> (дата зверення 06.04.2019).
14. Бергсон, А. Здравый смысл и классическое образование. *Вопросы философии*. 1990. № 1. С. 163–168 (дата зверення 29.01.2019)
15. Білоруські та російські вчені будуть розвивати взаємодію в збереженні історичної пам'яті. *Белта*. 28 червня 2018. URL : <http://www.belta.by/society/view/beloruskie-i-rossijskie-uchenye-budut-razvivat-vzaimodejstvie-v-sohranenii-istoricheskoy-pamjati-308682-2018> (дата зверення 28.10.2018).
16. Бляхер Л. Фронтір майбутнього. *Росія в глобальній політиці*. 13 вересня 2018. URL : <https://www.globalaffairs.ru/number/Frontir-buduschego-19738> (дата зверення 17.12.2018).
17. Бойко О. Феномен соціальної пам'яті: основні концептуальні підходи до аналізу. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід /*

- [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: *ІПЕНД*, 2013. С. 35 – 78. (дата звернення 13.01.2019).
18. Васильев, А. Воплощенная память: коммеморативный ритуал в социологии Э. Дюркгейма. *Социологическое обозрение*. 2014. Т. 13. № 2. С. 141–167. URL : https://sociologica.hse.ru/data/2014/08/31/1313479548/1SocOboz_13_2_06_Vasilyev.pdf (дата звернення 24.02.2019).
19. Вельцер Х. История, память и современность прошлого. *Журнальный Зал*. 2005. URL : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/vel3.html> (дата звернення 24.02.2019)
20. Віатр Е.Дж. Концепція політики в Центрально-Східній Європі. *Чеський Соціологічний огляд*. Том 44, № 1 (№ 2008), С. 193-205
URL : https://www.jstor.org/stable/41132564?seq=1#page_scan_tab_contents
(дата звернення 01.06.2019)
21. Воляннюк О. Суспільна пам'ять і політика: Мистецтво можливого. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – 172 с. (дата звернення 11.03.2019).
22. Гефтер М. Злоключення пам'яті. *Журнал «Гефтер»*. 20 ноября 2012. URL : <http://gefter.ru/archive/6782> (дата звернення 21.02.2019)
23. Голубчик Г. Становлення Європейських моделей суспільної пам'яті: інституційно-правовий аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 3. С.97-106.
URL : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_03\(22\)/12.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_03(22)/12.pdf) (дата звернення 13.01.2019).
24. Гриценко О. Хроніка боротьби з національною пам'яттю (про статтю Г.Касьянова). Частина 1. *Historians*. 12 лютого 2016. URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1790-oleksandr-hrytsenko-khronika-borotby-z-natsionalnoiu-pam-iattiu-pro-stattiu-h-kasianova-chastyna-1>.
(дата звернення 19.03.2019).
25. Дворжак Я., Форманек Я., Градилік А. Чехословаччина у ГУЛАГу II. Історія страчених або ув'язнених співвітчизників в Радянському союзі. *Реснект*. 18 березня 2019. №12. URL : <https://www.ustrcr.cz/publikace/jan-dvorak>

- jaroslav-formanek-adam-hradilek-cechoslovaci-v-gulagu-ii-pribehy-krajanu-popravenych-ci-veznenych-v-sovetskem-svazu/ (дата зверення 03.06.2019)
26. Гук О. Політика національної пам'яті у відкритому суспільстві (український контекст). *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 1/2. (46/47). Ч 1. С. 23-30. URL : http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_46/fail/ch1/4.pdf (дата зверення 04.04.2019).
27. Дем'янчук О. Державна політика і державне управління: політологічні аспекти. Монографія. – К.: Факт, 2008. 272 с.
28. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года. *Одиссей. Человек в Истории*. 1991. – М.: Наука, 1991. С. 48-59.
29. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни: тотемическая система в Австралии. Пер. с фр. А. Апполонова и Т. Котельниковой; под. ред. А. Апполонова. М.: Издательский дом «Дело», 2018. 736 с. URL : <http://klex.ru/qns> (дата зверення 03.02.2019).
30. Єйтс Ф.. Мистецтво пам'яті. – СПб.: Університетська книга, 1997.
31. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ: *Критика*. 2008. 304 с.
32. Закон Болгарії «Про Декларування комуністичного режиму в Болгарії – кримінальним». 05 травня 2000.
URL :<https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134920192> (дата зверення 10.05.2019)
33. Закон Естонії «Про захист військових могил». 10 січня 2007. URL : <https://www.riigiteataja.ee/akt/12777064?leiaKehtiv> (дата зверення 11.05.2019)
34. Закон Польщі «Про внесення змін до Закону про Інститут національної пам'яті – Комісії з розслідування злочинів проти польської нації, Закон про могилах і військових кладовищах, Закон про музеї і Закон про відповідальність колективних об'єднань за діяння, заборонені відповідно до покаранням» 26 січня 2018. URL : http://orka.sejm.gov.pl/proc8.nsf/ustawy/771_u.htm (дата зверення 10.05.2019).
35. Закон Польщі «Про Інститут національної пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польської нації». 18 грудня 1998. URL :

- <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981551016/U/D19981016Lj.pdf> (дата зверення 10.05.2019).
36. Закон Республіки Молдова «Про основні положення особливого правового статусу населених пунктів лівобережжя Дністра (Придністров'я)». 22 липня 2005. URL : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=313004&lang=1> (дата звернення 14.05.2019).
37. Закон Румунії «Про реалізацію закону про Кримінальний Кодекс». URL : <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/142722#A1051> (дата зверення 13.05.2019).
38. Закон Румунії «Про створення Інституту румунської революції грудня 1989 року» 24 жовтня 2012. URL : http://www.cdep.ro/proiecte/2004/600/00/5/leg_pl605_04.pdf (дата зверення 13.05.2019)
39. Закон Словацької Республіки «Про незаконність та аморальність комуністичної системи» 27 березня 1996. URL : <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/125-1996.pdf> (дата звернення 11.05.2019).
40. Закон Словацької Республіки «Закон про доступ до документів про діяльність сил державної безпеки 1939 - 1989 рр., Про заснування інституту пам'яті нації і про внесення змін до деяких законів. Закон про пам'ять нації». 27 жовтня 2017. URL : <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-553> (дата звернення 11.05.2019).
41. Закон Угорщини «Про Криміналізацію та закінчення терміну дії злочинів проти людяності і про переслідування за певні злочини, вчинені за часів комуністичної диктатури» 31 грудня 2011. URL : http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=143095.245264 (дата зверення 16.05.2019).
42. Закон Угорщини «Про Кримінальне покарання за використання тоталітарних символів». 25 квітня 2013. URL : http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=160202 (дата зверення 16.05.2019).

43. Закон Угорщини «Про Кримінальний Кодекс». 10 травня 2010. URL : https://web.archive.org/web/20100510140149/http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=97800004.TV#pr1768#pr1768 (дата звернення 16.05.2019).
44. Закон Угорщини «Про Національний комітет пам'яті» 03 березня 2014. URL : http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=165862.259319#foot1 (дата звернення 16.05.2019).
45. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». 09.квітня 2015. № 31619. Верховна Рада України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19> (дата звернення 04.05.2019).
46. Закон України «Про засудження комуністичного та націоналсоціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». 09 квітня 2015. №31719. / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19> (дата звернення 04.05.2019).
47. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» № 31419. 09 квітня 2015. / Верховна Рада України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19> (дата звернення 05.05.2019).
48. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років». № 315-VII. 09 квітня 2015. / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19/ed20180120> (дата звернення 04.05.2019).
49. Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років», № 168414. 09. Квітня 2000. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-14> (дата звернення 04.05.2019).

50. Закон Чеської Республіки «Закон № 40/2009 Про Кримінальний Кодекс». 9 лютого 2009. URL : <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40#cast2> (дата звернення 17.05.2019).
51. Закон Чеської Республіки «Про внесення змін до Кримінального Кодексу». 29 листопада 2000. URL : <https://zakonyprolidi.cz/cs/2000-405#c11> (дата звернення 17.05.2019).
52. Закон Чеської Республіки «Про інститут дослідження тоталітарних режимів, архіві служб безпеки та поправки к деяким законам». 2007 [Електронний URL : <https://www.ustrcr.cz/o-nas/zakon-c-181-2007-sb/> (дата звернення 17.05.2019).
53. Зерній Ю.О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності дис. ... к. політ.н. за спеціальністю 23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство. НАНУ. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького, Київ, 2009. – 221 с. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09zyouni.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення 11.12.2018).
54. Карр Э. Г. Что такое история? Рассуждения о теории истории и роли историка. Алматы: Жеті Жарғы, 1997. 208 с. (Фонд Сорос – Казахстан). URL : <https://fir-vst.livejournal.com/197953.html> (дата звернення 05.12.2018).
55. Каспе С. Империя под ударом. Конец дебатов про политику і культуру. *Неприкосновенный запас*. 2002. №5 (25).
URL : <http://magazines.russ.ru/nz/2002/5/kasp.html> (дата звернення 23.11.2018).
56. Кагарлицький Б. Ліві в епоху нео-лібералізму : адаптація чи опір ?. URL : <http://www.kagarlitsky.narod.ru/neoliberalism.html> (дата звернення 11.12.2018).
57. Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика: До питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016.

- №2. URL : <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/125193/07-Kasianov.pdf?sequence=1> (дата звернення 13.11.2018).
58. Касьянов Г. Исторична політика 1990-х – поч. XXI ст.: Україна та пострадянський простір. *Україна модерна*. Ч. 21. – Київ, 2014. С. 135- 159. URL : http://chtyvo.org.ua/authors/Kasianov/Istorychna_polityka_1990-kh_poch_KhKhI_st_Ukraina_ta_postradianskyi_prostir/ (дата звернення 13.11.2018).
59. Касьянов Г. В. Историческая политика и «мемориальные» законы в Украине: начало XXI в.. *Историческая экспертиза*. 2016. №2. С. 28-57. URL : https://istorex.ru/page/kasyanov_gv_istoricheskaya_politika_i_memorialnye_zakoni_v_ukraine_nachalo_xxi_v (дата звернення 16.11.2018).
60. Касьянов Г.В. К десятилетию украинского института национальной памяти (2006-2016). *Historians*. 14 січня 2016.
URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kasyanov-k-desyatiletiju-ukrainskogo-instituta-natsional-noj-pamyati-2006-2016> (дата звернення 12.11.2018)
61. Касьянов Г.В. Украина и соседи: историческая политика. 1987-2018 М.: *Новое литературное обозрение*, 2019.
URL : <https://www.twirpx.com/file/2827832/> (дата звернення 01.05.2019).
62. Кримінальний Кодекс Естонії. 6 червня 2001.
URL : <https://www.riigiteataja.ee/akt/113032019077> (дата звернення 19.05.2019).
63. Кримінальний Кодекс Російської Федерації про адміністративні правопорушення від 30.12.2001 N 195-ФЗ (ред. від 23.04.2019) (з ізм. і доп., чинний з 26.04.2019).
URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/82c0a663173b440cc9b027bc8e687dc9e36e71ad/ (дата звернення 10.05.2019).
64. Кримінальний кодекс Російської Федерації від 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. Від 23.04.2019) КК РФ Стаття 354.1. реабілітація нациз-

- му. URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/be763c1b6a1402144cabfe17a0e2d602d4bb7598/ (дата звернення 10.05.2019)
65. Кримінальний Кодекс Литовської Республіки. Стаття 170-2. Публічне визнання міжнародних злочинів СРСР та нацистської Німеччини проти Литовської республіки та її мешканців, заперечення або применшення. URL: <https://www.infolex.lt/ta/66150:str170-2> (дата звернення 23.05.2019).
66. Кримінальний Кодекс Угорщини. 2012.
URL : <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200100.TV> (дата звернення 23.05.2019).
67. Кримінальний Кодекс України. 5 квітня 2001. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 19.05.2019).
68. Лёзина Е.В. Юридическо-правовая проработка прошлого ГДР в объединенной Германии. *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*. 2013. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskoy-pravovaya-prorabotka-proshlogo-gdr-v-obedinennoy-germanii> (дата звернення 12.12.2018).
69. Лулева А. Пам'ять і справедливість. Політика пам'яті примусової праці в Болгарії. *Богарська етнологія*. 2010.
URL : https://www.academia.edu/1371495/Памет_и_справедливост._Политики_на_паметта_за_принудителния_труд_в_България (дата звернення 13.11.2018).
70. Любарець А.В. Політика пам'яті щодо радянської спадщини в Україні (2005-2015 рр.) дис. ... канд.істор.н. за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – НАНУ.Інститут історії України, Київ, 2017. 257с. URL : http://history.org.ua/uploads/editor-files/2017_08/59a54d722923e.pdf (дата звернення 23.10.2018).
71. Маклюк О.М. Історична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації Центрально-Східної Європи. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2011. Вип. XXX С. 223-232. URL :

- http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/30/maklyuk.pdf (дата звернення 14.01.2019).
72. Матусевич О.А Конфликт интерпритаций прошлого в современном обществе. *Труды БГТУ*. Серия 6: История, философия. 2015. №5 (178).С.131-135. URL:<https://cyberleninka.ru/article/v/konflikt-interpretatsiy-proshlogo-v-sovremennom-obschestve> (дата звернення 28.02.2019).
73. Матусевич О.А Мемориальное законодательство: Генезис и противоречия. *Труды БГТУ*. Серия 6: История, философия. 2014. №5 (169).С.116-118. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/memorialnoe-zakonodatelstvo-genezis-i-protivorechiya> (дата звернення 28.02.2019).
74. Мегилл А. Историческая эпистемология Научная монография (перевод Кукарцевой М., Катаева В., Тимонина В.). — М.: Канон+; *РООИ Реабилитация*. 2007. — 480 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/261693/> (дата звернення 10.10.2018).
75. Меморандум про основи нормалізації відносин між Республікою Молдова і Придністров'ям. 8 травня 1997. URL : https://uk.wikisource.org/wiki/Меморандум_про_основи_нормалізації_в_ідносин_між_Республікою_Молдова_і_Придністров%27ям (дата звернення 14.03.2019).
76. Сайт «Міжнародне історико- просвітницьке, правозахисне та благодійне товариство «Меморіал». URL :<https://www.memo.ru/ru-ru/> (дата звернення 16.03.2019).
77. Міллер О.І.. Росія: влада та історія. *Pro et contra*. 2009. № 3-4. С.6-23. URL : <https://polit.ru/article/2009/11/25/miller/> (дата звернення 19.04.2018).
78. Мінк Ж. Геополітика, примирення та ігри з минулим: на шляху до нової пояснювальної парадигми колективної пам'яті. *Україна модерна*. 2009. № 4. С. 63-64. URL : http://uamoderna.com/images/archiv/15/4_UM_15_PolitykaPamiati_Mink.pdf (дата звернення 12.01.2019)

79. Мильорати Л. , Мори Л. , Коломиец В. К. Тень классического наследия и ее преодоление. Память о движении сопротивления и «конфликтность» памятных мероприятий. *Социологические исследования*. 2014. №1. С. 108-115. URL : http://socis.isras.ru/files/File/2014/2014_1/Milorati.pdf (дата звернення 16.03.2019).
80. Миронович М. Исторична пам'ять перетворилася на валюту. *Історична правда*. 11 травня 2011. URL : <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/05/11/38360/>. (дата звернення 19.01.2019).
81. Нагорна Л.П. Исторична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К., ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. 328 с. URL : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6497-7/978-966-02-6497-7.pdf> (дата звернення 20.10.2018).
82. Надзвичайна Постанова №. 31 від 13 березня 2002 року «Про заборону фашистських, легіонерних, расистських або ксенофобських організацій, символів і актів і пропаганді культу осіб, винних у скоєнні злочинів геноциду проти людяності і військових злочинів». URL : <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/34759> (дата звернення 04.05.2019)
83. Наказ Німецького Бундестагу «Про створення Комісії з питань розслідування Обробки історії та наслідків диктатури СЕПН в Німеччині» URL : <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btd/12/078/1207820.pdf> (дата звернення 28.10.2018).
84. Нейман А. М. Эдвард Карр. От «политического реализма» к «новому обществу». В Нечкина М.В. (ред) «*История и историки. Исторический ежегодник*.1978». – М.:«Наука»,1981. URL : http://ebookiriran.ru/userfiles/file/IiI1978_1981.pdf (дата звернення 18.11.2018).
85. Ніцше Ф. До геніалогії моралі. (Розгляд третій. Частина 25). URL: <http://www.lib.ru/NICSHE/morale.txt> (дата звернення 13.11.2018).

86. Нора П. Историки поняли, что законы – очень опасная вещь. URL : <http://urokiistorii.ru/current/view/2010/31/nora-u>. (дата звернення 05.11.2018).
87. Нора П. Всемирное торжество памяти. *Неприкосновенный запас*. 2005.-№ 2-3. URL : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html> (дата звернення 07.11.2018).
88. Нора П. Проблематика мест памяти. Память захваченная историей (ч. II) Нора П. Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок / Пер. с фр.: Дина Хапаева. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999, с. 17-50. URL : <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html> (дата звернення 19.11.2018).
89. Нора П. Проблематика мест памяти. Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. -. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999, с. 333с. URL : <https://mipt.ru/education/chair/philosophy/upload/бес/nora1-argh7asf0ow.pdf> (дата звернення 19.11.2018).
90. Открытое письмо "О преднамеренных действиях, направленных на разжигание национальной, расовой или религиозной вражды" Президенту Республики Молдова г-ну Николаю Тимофти, Председателю Парламента Республики Молдова г-ну Мариану Лупу, Премьер-министру Республики Молдова г-ну Владимиру Филату, Министру просвещения Михаилу Шляхтицкому, Президенту Академии наук Молдовы Георгию Дуке, Председателю Высшего совета по аттестации и аккредитации Валерию Канцеру. URL : <https://ava.md/2012/05/11/otkrytoe-pis-mo-o-prednamerennyh-deystviyah/> (дата звернення 23.04.2019).
91. Огієнко В. Європейські практики пам'яті та правової оцінки діяльності комуністичних режимів: Східна та Центральна Європа. *Historians*. 4 липня 2014. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhkipitannya/1214-> (дата звернення 22.05.2019).
92. Петраш І. Чехословаччина у 1972-1977 роках. *Южно-чешский музей в Чешских Будейовицах, ÚSTR, Прага, Чешские Будейовице*. 2018, 1-е издание,

- брошь. 568 с. URL : <https://www.ustrcr.cz/publikace/jiri-petras-libor-svoboda-bezcasi-ceskoslovensko-v-letech-1972-1977/> (дата звернення 03.06.2019).
93. Петровский В. Ф. Американская внешнеполитическая мысль. М., 1976, с. 59–93. URL : <https://www.twirpx.com/file/602664/> (дата звернення 31.03.2019).
94. Підлуцький О. Віллі Брандт: політик, який став великим... схиливши коліна. 15 лютого 2008.
URL : https://dt.ua/SOCIETY/villi_brandt_politik,_yakiy_stav_velikim_shilivshi_kolina.html (дата звернення 14.02.2019).
95. Піскун В.М. Історична пам'ять і комеморація як спосіб об'єднання спільноти: українські реалії в минулому і сьогодні / В. М. Піскун // Національна та історична пам'ять. 2011. Вип. 1. С. 101–115. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ntip_2011_1_9.pdf (дата звернення 11.11.2019).
96. Попович О.А. ОУН і УПА в політиці пам'яті та свідомості населення України (2005-2014). дис. ... канд.істор.н.за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – НАНУ.Інститут Українознавства ім. Крип'якевича. Інститут народознавства, Львів, 2018. – 266 с.
URL : http://chtyvo.org.ua/authors/Popovych_Oleksii/OUN_i_UPA_v_politytsi_pamiati_ta_svidomosti_naselennia_Ukrainy_20052014.pdf (дата звернення 16.12.2019).
97. Постанова Конституційної контрольної палати Верховного суду від 8 червня 2007 року щодо клопотання Талліннського міської ради про оголошення § 8 (2) і § 9 (4) Закону про захист військових могил недійсними через несумісність з Конституцією. URL : <https://www.riigiteataja.ee/akt/12841876> (дата звернення 20.04.2019).
98. Президентська комісія з аналізу комуністичної диктатури в Румунії http://old.presidency.ro/static/rapoarte/Raport_final_CPADCR.pdf (дата звернення 25.04.2019).
99. Проект: Федеральний закон "Про протидію реабілітації в нових незалежних державах на території колишнього Союзу РСР нацизму, нацистських

- злочинців та їхніх посібників" *Regnum.20* квітня 2009. URL :<https://regnum.ru/news/1153517.html> (дата звернення 13.05.2019).
100. Протокол про взаємне визнання дії на території Придністров'я та Республіки Молдова документів, які видаються компетентними органами. *Министерство иностранных дел Приднестровской Молдавской республики: Официальный веб-портал*. 16 мая 2001. URL : <http://mfa-pmr.org/ru/JNc> (дата звернення 11.04.2019).
101. Рикёр П. Память, история, забвение / Пер. с франц. - М.: *Издательство гуманитарной литературы*. 2004 (Французская философия XX века). 728 с. URL : <http://klex.ru/cb3> (дата звернення 17.10.2019).
102. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 22 ноября 2004 года [без передачи в главные комитеты (A/59/L.28/Rev.2)] * 59/26. Празднование шестидесятой годовщины окончания второй мировой войны . URL:<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/477/78/PDF/N0447778.pdf?OpenElement> (дата звернення 17.03.2019).
103. Рішення Конституційного суду Угорщини про Закон IV 1978 про Кримінальний. URL : <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A13H0004.AB&getdoc=1> (дата звернення 30.03.2019).
104. Рішення № 150/1993 про створення Національного інституту вивчення тоталітаризму в Угорщині. 4 травня 1993. URL: <https://lege5.ro/Gratuit/gu4dcnbq/hotararea-nr-150-1993-privind-infiintarea-institutului-national-pentru-studiul-totalitarismului> (дата звернення 25.03.2019).
105. Рогалевська Е. Цінності пам'яті. Нариси про людей в 20-му столітті. Білосток. Варшава. 2018. 336 с.
URL : <https://ipn.gov.pl/pl/publikacje/ksiazki/64810,Wartosci-pamieci-Szkice-o-ludziach-idei-w-XX-wieku.html> (дата звернення 02.06.2019)
106. Розумний О.М. Політика пам'яті як складова політики національної безпеки України : дис. ... канд.політ. н. за спеціальністю 21.01.01 - основи національної безпеки держави (політичні науки). - Національний інститут

- стратегічних досліджень, Київ, 2017. 265с.
 URL: http://od.niss.gov.ua/public/File/aspirantura/zahust_2017/dis.pdf (дата звернення 17.12.2019).
107. Русакова О. Ф., Русаков В. М. *Агональный дискурс современной политики памяти*. Дискурс-Пи. 2015. Т. 12.
 URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/agonalnyu-diskurs-sovremennoy-politiki-ramyati> (дата звернення 12.10.2018)
108. Сайт «Інститут розслідувань комуністичних злочинів і пам'яті румунських вигнанців». URL : <https://www.iicr.ro/> (дата звернення 17.04.2019).
109. Сайт «Національного Інституту вивчення тоталітаризму» в Румунії.
 URL: <http://inst-idst.ro/ro/inst/> (дата звернення 18.05.2019).
110. Сайт «Національного Комітету Пам'яті Угорщини». URL :<https://neb.hu/hu> (дата звернення 14.05.2019)
111. Сайт «Український Інститут Національної Пам'яті». URL : <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення 25.05.2019)
112. Сахаровский центр. Памятники жертвам политических репрессий на территории бывшего СССР.
 URL : <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/pam/?t=list> (дата звернення 30.04.2019).
113. Свичкарь И.Г. Теоретико-методологические основы сохранения историко-культурного. *Вестник ЧелГУ*. 2013. №12 (303). С. 90-94.
 URL:<https://cyberleninka.ru/article/v/teoretiko-metodologicheskie-osnovy-sohraneniya-istoriko-kulturnogo-naslediya> (дата звернення 02.02.2019).
114. Свобода истории это свобода всех. *Русский журнал* 5 листопада 2008.
 URL : <http://www.russ.ru/layout/set/print/pole/Svoboda-istorii-eto-svoboda-vseh> (дата звернення 13.11.2018).
115. Сокоринський В.О. Ліві рухи в Європі та в Україні: тенденції розвитку. *Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців*. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. 2018. № 2. 122 с.

116. Трубина Н. Память коллективная. *Философская энциклопедия*. М.: «Панпринт». 1998. URL: <http://terme.ru/dictionary/memory05> (дата звернення 13.11.2018).
117. Тужанський Д. Ехо Тріанона: як Будапешт відтворює Велику Угорщину. 4 червня 2018. URL : <https://www.eastbook.eu/ru/2018/06/04/tuzhanskyi-trianon-wegry/>. (дата звернення 03.04.2019).
118. Турбуле О. Республіка Молдова: проблеми реабілітації жертв політичних репресій. Долге Эхо диктатуры. Жертвы политических репрессий в странах бывшего СССР. Реабилитаци и пам'ять Москва. Международный Мемориал. 10-12 сентября. URL : https://www.academia.edu/21928768/Республика_Молдова_проблемы_реабилитации_жертв_политических_репрессий (дата звернення 17.05.2019).
119. Узун Ю.В., Коч С.В. Регіональне конструювання в геополітиці західних сусідів України: Постправа Постімперій. В книзі : «Міжнародні відносини та зовнішня політика держав в еру пост-права» / Під заг. редакцією д. політ. н., проф. О. І. Брусиловської – К. : Вадекс, 2018. С. 89-120. URL : <http://cis-onu.com/images/pdf/post-truth.pdf> (дата звернення 19.05.2019).
120. Указ Президента Російської Федерації від 15 травня 2009 р N 549 "Про Комісію при Президентові Російської Федерації з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії". URL: <https://rg.ru/2009/05/20/komissia-dok.html> (дата звернення 11.03.2019).
121. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та Голодоморів в Україні». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087/2005> (дата звернення 14.01.2019).
122. Февр Л. Как жить историей. Бои за историю. Перевод А.А. Бобовича. Ред. А.Я. Гуревича. М.: Наука. 1991. 635 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/2588779/> (дата звернення 12.10.2018).

123. Февр Л. Суд совести истории и историка. В Февр Л. Бои за историю. Перевод А.А. Бобовича. Ред. А.Я. Гуревича. М.: Наука. 1991. 635 с.
124. Федеральный закон від 5 травня 2014 р N 128-ФЗ «Про внесення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації».
URL :<http://ivo.garant.ru/#/document/70648878/paragraph/11:0> (дата звернення 17.03.2019).
125. Ферро М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира: Пер. с фр. М. : Высшая школа, 1992. – 351 с. (12.11.2018)
125. Филиппова Е.И. История и память в эпоху господства идентичностей (беседа с действительным членом Французской Академии историком Пьером Нора). *Этнографическое обозрение*. 2011. №4. С. 75-84. (дата звернення 17.04.2019).
26. Хальбвакс Морис. Коллективная и историческая память / Морис Хальбвакс. *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре*. - 2005. - № 2-3 (40-41) URL : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/> (дата звернення 09.11.2018).
127. Хаттон Патрик П. История как искусство памяти. СПб: Издательство «Владимир Даль», 2004. 424 с. URL :<https://www.twirpx.com/file/806042/> (дата звернення 14.10.2018)
128. Хобсбаум Эрик Изобретение традиций. *Вестник Евразии*. 2000. №1. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/izobretenie-traditsiy> (дата обращения: 03.05.2019).
129. Чеканцева З.А. История и память в интеллектуальной культуре Франции// *Историческая экспертиза* 2016. № 4. С.29-44.
URL : https://istorex.ru/page/chekantseva_za_istoriya_i_pamyat_v_intellektualnoy_kulture_frantsii (дата звернення 07.03.2019).
130. Чинатль К., Мерварт Я., Найберт Я. Чехословацка стандартизація. Історія в дискусії. URL :<https://www.ustrcr.cz/publikace/kamil-cinatl-jan-mervart-jaroslav-najbert-eds-podoby-ceskoslovenske-normalizace-dejiny-v-diskuzi/> (дата звернення 02.06.2019).

131. Шеррер Ютта. Отношение к истории в Германии и Франции: проработка прошлого, историческая политика, политика памяти.
URL: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=48576> (дата звернения 18.11.2018).
132. Шуб Мария Львовна Современные коммеморативные практики: образовательный и воспитательный потенциал. *Челябинский гуманитарий*. 2016. №3 (36). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-kommemorativnyye-praktiki-obrazovatelnyu-i-vospitatelnyu-potentsial> (дата обращения: 03.05.2019).
133. Эксле О. Г. Действительность и знание: Очерки социальной истории Средневековья. Пер. Ю. Е. Арнаутовой. – М.: Новое литературное обозрение. 2007. — 360 с. (дата звернения 13.04.2019).
134. Assmann, J. Communicative and Cultural Memory // *Cultural Memory Studies*. Ed. by: A. Erll, A. Nunnig. Berlin, New York: 2008. 109-118
URL : https://archiv.ub.uniheidelberg.de/propylaeumdok/1774/1/Assmann_Communicative_and_cultural_memory_2008.pdf (дата звернения 02.11.2018).
135. Eine Art Schadensabwicklung 11. Juli 1986, 9:00 Uhr von Jürgen Habermas URL : <https://www.zeit.de/1986/29/eine-art-schadensabwicklung/seite-4> (дата звернения 13.03.2019).
136. Ernst Nolte, "Vergangenheit, die nicht vergehen will" [Historikerstreit], 6. Juni 1986. URL : https://www.1000dokumente.de/pdf/dok_0080_nol_de.pdf (дата звернения 13.03.2019).
137. Ernst Ulrich von Weizsäcker Anders Wijkman Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet – A Report to the Club of Rome by Ernst Ulrich and von Weizsäcker Anders Wijkman, co-authors in cooperation with 34 more Members of the Club of Rome prepared for the Club of Rome's 50th Anniversary in 2018 Springer Science+Business Media LLC 2018.
URL: http://www.green-forums.info/greenlib/general/Weizsaecker%20E._.pdf (дата звернения 18.04.2019)

138. Jacqueline Lechtholz-Zey The Laws Banning Holocaust Denial. URL : <https://web.archive.org/web/20110113133722/http://www.genocidepreventionnow.org/2010/06/laws-banning-holocaust-denial.html>. (дата звернення 21.03.2019)
139. La Loi Gayssot. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000532990&categorieLien=id №34> (дата звернення 21.03.2019).
140. L'appel de Blois. 2008. *Liberté pour l'histoire*. 2008
URL : http://www.lphasso.fr/index1307.html?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=14&lang=en (дата звернення 13.11.2018).
141. LechtholzZey J. The Laws Banning Holocaust Denial. URL : <https://web.archive.org/web/20110113133722/http://www.genocidepreventionnow.org/2010/06/laws-banning-holocaust-denial.html> (дата звернення 21.03.2019).
142. Mirel Marin Matei "Noi, cei din generațiile tinere vom face unirea"! [Интервью Мирел Марин Матея газете «Gazeta de Maramures» от 4 марта 2013 г.]. URL: <http://moldpress.info/2013/03/noi-cei-din-generatiile-tinere-vom-face-unirea/> (дата звернення 17.01.2019).
143. Michael Bernhard and Jan Kubik (eds.): *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration* Oxford 2014: Oxford University Press, 326 p.
URL : http://sreview.soc.cas.cz/uploads/78911d6239ab43f8ac8ac553117ad99d18b989de_16-3-09rewievs19.indd-7.pdf (дата звернення 10.02.2019).
144. Nora P. *Essai d'ego-histoire*. Paris: Gallimard, 1987. 375 p. (дата звернення 12.10.2019)
145. Pingel F. *European Home. The European home: representations of 20th century Europe in history textbooks*.
URL: <http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Projects/DocumentsTwentyCentury> (дата звернення 18.03.2019).
146. Wertsch James V. *Voices of the Mind*. Cambridge, Mass., Harvard Univ. Pr., 1991 (дата звернення 10.01.2019).

147. Wolfrum E. Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. – Darmstadt, 1999. 225s.

URL: <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=15949> (дата звернення 13.11.2018).